

Рівненський державний гуманітарний університет

**КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНЕ
НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ:
МОВНО-ЛІТЕРАТУРНА ОСВІТА**

Колективна монографія

Рівне – 2022

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1 КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ДО НАВЧАННЯ МОВИ ТА ЧИТАННЯ ЯК БАЗОВА КАТЕГОРІЯ СУЧАСНОЇ ЛІНГВОДИДАКТИКИ	7
РОЗДІЛ 2 ДОСЛІДЖЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	34
2.1. Сутність поняття «комунікативні вміння»	34
2.2. Формування вмінь взаємодіяти усно	37
2.3. Застосування ситуаційних вправ на уроці української мови для формування вмінь взаємодіяти усно	56
2.4. Формування вмінь працювати з текстом на уроці української мови	66
РОЗДІЛ 3 ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	88
3.1. Формування фонетико-орфоепічної компетентності	88
3.2. Формування орфографічних умінь і навичок за умов диференційованого навчання	114
3.3. Формування лексичної компетентності	133
3.4. Формування граматичної компетентності	157
РОЗДІЛ 4 ДОСЛІДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ Й УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	229
4.1. Відмінність та суть понять «культура мови» й «культура мовлення»	229
4.2. Мовна норма й мовленнєва помилка як базові поняття унормованої літературної мови	233
4.3. Ознайомлення учнів з типовими порушеннями нормативного мовлення	240
4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)	245
4.5. Формування стилістичної компетентності	260
4.6. Мова вчителя як засіб розвитку мовлення учнів	297

РОЗДІЛ 5	РЕАЛІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	318
5.1.	Літературна компетентність учня початкової школи	318
5.2.	Читацька компетенція	321
5.3.	Бібліотечно-бібліографічна компетенція	329
5.4.	Літературознавча компетенція	336
5.5.	Особистісно-діяльнісна компетенція	344
РОЗДІЛ 6	РЕАЛІЗАЦІЯ КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПРАКТИКИ ІНТЕГРОВАНОГО НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	351
6.1.	Інтеграція змісту освіти як основа одного з різновидів нестандартного уроку	351
6.2.	Проблема інтеграції змісту навчання в практиці роботи вчителів початкової школи	357
6.3.	Дидактичні особливості інтегрованих уроків	364
6.4.	Підготовка до інтегрованого уроку та методика його проведення	371
6.5.	Формування мовних знань і мовленнєвих умінь на матеріалі краєзнавчого змісту	383
6.6.	Застосування ситуаційних вправ на уроці образотворчого мистецтва	393
6.7.	Практика інтегрованого навчання в початковій школі та ЗВО	404
ПІСЛЯМОВА		417

Вірогідний – який не викликає сумніву, правдивий, гідний довіри.

13. Запам'ятайте значення таких прикметників, подібних за будовою (пароніми):

А. *Викапаний* – дуже подібний до когось. *Викопаний* – від дієслова *копати*.

Б. *Корисний* – який дає користь. *Корисливий* – який прагне до власної вигоди, наживи.

В. *Музикальний* – здібний до музики, приємний звучанням. *Музичний* – який стосується музики, пов'язаний з музикою.

Г. *Чисельний* – який стосується числа. *Численний* – який складається з великої кількості когось, чогось.

Д. *Дружний* – згуртований, одностайний, злагоджений.

Дружній – доброзичливий, прихильний, дружлюбний.

14. Вживання поряд зі словом прикметника, що позначає те ж саме поняття (прикметників-плеоназмів), тому необхідно пропускати прикметник як зайве слово: *пам'ятний сувенір, молодий юнак, вродлива красуня, лінивий ледар, сьогоднішній день*.

Ознайомлення учнів з типовими помилками, спостереження за своїм і чужим мовленням, уміння помічати мовленнєві помилки і виправляти їх значно удосконалюють культуру мовлення. Адже, як справедливо стверджує Г. Буяновер [4, с. 4], непомічені й неправлені помилки прирівнюються до загнаної всередину організму й невиліковної хвороби.

4.4. Комплекс тренувальних вправ з формування правильного мовлення (на матеріалі вивчення розділу «Прикметник»)

Здійснюючи вивчення розділу «Прикметник», ми керувались вказівкою, викладеною в «Методичних рекомендаціях щодо вивчення української мови у 2020–2021 навчальному році» про те, що граматичний матеріал 4 класу неодмінно повинна супроводжувати інформація з культури мовлення, «яка має вивчатися не ізольовано, а в тісному зв'язку з основними мовними темами, органічно вкраплюючись у них, переплітаючись із цими відомостями. На кожному уроці слід передбачити форми опрацювання цих відомостей і дібрати вправи, які закріплюють вироблення відповідних навичок їх використання на практиці» [9, с. 18]. Причому, тісний зв'язок морфології з іншими розділами

мовознавства зорієнтовує вчителя на використання вправ, які передбачають глибоке оволодіння учнями не лише морфологічними, а й орфоепічними, лексико-фразеологічними, словотвірними, морфологічними й синтаксичними нормами вживання виучуваної частини мови.

«Як це робити, якщо тебе регламентує програма? – ставить слушне питання від імені вчителів Н. Бабич і сама ж на нього відповідає. – Непомітно, невимушено, принагідно і постійно» [2, с. 16].

Ми вважаємо, що основною ознакою вправ є їх комплексний характер, що дає можливість одночасно розв'язати декілька взаємопов'язаних завдань, що стосуються виучуваної мовної одиниці на різних мовних рівнях:

- 1) граматичному (морфологічному чи синтаксичному);
- 2) лексичному;
- 3) словотвірному;
- 4) орфографічному;
- 5) орфоепічному (вимовному);
- 6) стилістичному.

Серед тренувальних вправ, спрямованих на засвоєння учнями граматичних норм вживання прикметників, ефективно зарекомендували себе такі:

1. Конструювання словосполучень і речень за мовленнєвими моделями чи за аналогією до запропонованого зразка, наприклад: за моделлю «числівник 2, 3 чи 4 + прикметник + іменник» складіть словосполучення. Зразок: *три стрункі тополі*.

2. Складання словосполучень і речень з певними граматичними формами чи синтаксичними конструкціями:

а) у формі відповіді на питання, наприклад: Як називаються умовні знаки, за допомогою яких регулюють рух на дорогах? (*дорожні знаки*); Як кажуть про людину, яка володіє значними матеріальними цінностями? (*заможна людина*); Як називається багатство, створене не людиною, а природою? (*природне багатство*);

б) шляхом заміни прикметника його синонімом: *сердечний прийом* (*дружній прийом*); *згуртований клас* (*дружний клас*); *слово літера однакове* (*тотожне*) за значенням зі словом *буква*;

в) за логічним питанням від прикметника до залежного від нього іменника чи займенника: *властивий* (*кому?*), *притаманний* (*кому?*); *характерний* (*для кого?*), *подібний* (*до кого?*), *схожий* (*на кого?*).

3. Вільний диктант: текст, насичений помилконебезпечними одиницями мови, читається повністю чи частинами, а учні передають письмово його зміст так, як запам'ятали, і підкреслюють прикметники. Особливо уважними рекомендується бути під час запису тих місць, де можна припуститись граматичних помилок. Наведемо приклад такого тексту:

«Кольорові миші» – одна з найбільш відомих поезій Ліни Костенко, написаних для дітей. У поетичній формі розкривається характерна для її автора риса – бути самим собою, вирізнятися з-поміж інших. Маленька Анна – героїня вірша – викликає симпатію. Вона набагато мудріша за того дорослого сусіда, який подав на неї до суду. Героїня Ліни Костенко схожа на мого сусіда Сашка. Обидва вони – довірливі, красиві діти, що відкривають для себе великий світ, радіють кожній миті свого життя.

4. Редагування. Матеріалом для виконання завдання такого типу може служити картотека мовностилістичних помилок, взятих з учнівських творчих робіт. Наприклад: знайдіть у запропонованих виразах помилки, викликані неправильним вживанням прикметникових форм. виправте їх. усно обґрунтуйте виправлення.

1. Вони чекали більш конкретнішої відповіді на своє питання. 2. Мати була для неї самою близькою людиною. 3. Золотіших рук, ніж: у батька, немає ні в кого. 4. На мою думку, найпрекрасніші твори належать перу Тараса Григоровича Шевченка. 5. Він був розумніший брата. 6. Усього Вам доброго. 7. Прийнято 22 важливих закони. 8. Запишіть числа, менші п'яти, 9. Україна має свої запаси природнього газу. 10. Для нього властива така риса характеру, як доброта.

5. Тести. Наведемо орієнтовний зміст тестових завдань, які можна запропонувати учням четвертого класу на підсумковому уроці з теми «Прикметник».

1. У котрих з поданих словосполучень є помилки?

а) усього вам доброго;

- б) самий хороший учень;
- в) зичу вам усього найкращого;
- г) на все добре вам.

2. Чи є помилки у словосполученнях?

- а) менш доступніший;
- б) більш малесенький;
- в) більш зручний;
- г) менш зрозумілий;
- д) більш уважний.

3. Ви б у своєму мовленні вживали такі словосполучення? Запишіть їх правильно.

- а) найбільш вищий;
- б) самий добрий;
- в) найбільш доступний;
- г) найменш відомий;
- д) найбільше відомий.

4. У котрих прикметниках неправильно дібране відмінкове закінчення?

- а) дорожній знак;
- б) природній газ;
- в) художній засіб;
- г) заможній господар;
- д) дружній клас.

5. У котрих словосполученнях порушено норми сполучення слів?

- а) властивий йому;
- б) характерний йому;
- в) притаманний йому;
- г) схожий до нього;
- д) тотожний йому.

6. У котрих з наведених виразів порушені синтаксичні норми вживання прикметників?

- а) Добре ім'я краще багатства.
- б) Любов сильніша смерті.
- в) Золото дорожче за мідь.
- г) Злий чоловік страшніший вовка.
- д) Петро молодший від брата.

7. Складання текстів з використанням помилконебезпечних місць (діалогів за змальованою мовленнєвою ситуацією, творів-описів, розповідей, роздумів). Наприклад: вас обрали членами журі творчого конкурсу

«Відгукніться, майбутні письменники». Обговоріть зміст творчих робіт учнів Олександра К. і Тетяни В., застосовуючи вирази, побудовані за такими моделями:

- а) «прикметник + прийменник *за* + іменник в знахідному відмінку»;
- б) «прикметник + прийменник *від* + у родовому відмінку».

Відбір вправ для засвоєння норм вживання прикметникових форм здійснюється на основі реалізації принципу єдності граматичної теорії з мовленнєвою практикою: завдання будуються на матеріалі, який підводить учнів до засвоєння теоретичних відомостей про норми вживання прикметників і одночасно перетворює отримані знання в уміння й навички. Від знань до навичок і вмінь лежить, як правило, послідовний ланцюжок певних прийомів:

- 1) підняття проблеми;
- 2) спостереження за використанням прикметникових форм у готовому тексті;
- 3) ознайомлення з лінгвістичною природою типової граматичної помилки;
- 4) конструювання певних мовленнєвих одиниць за зразком чи моделлю;
- 5) складання словосполучень, речень;
- 6) вільний диктант, переклад;
- 7) виконання тестових завдань.

Кожне завдання – це частина підготовчої роботи до конкретного комунікативного висловлення. Заключною ланкою такого ланцюжка є навчально-мовленнєва ситуація (діалог, переказ з творчим завданням, твір).

Роботу над усуненням типових порушень граматичних норм варто продовжити і на уроках розвитку мовлення. Багаторічна вчительська діяльність Г. Буяновер переконує в ефективності застосування на уроках розвитку зв'язного мовлення такого методичного прийому, як саморедагування [4, с. 8]. Суть цього прийому полягає в тому, що вчитель, перевіряючи творчі роботи учнів, не виправляє мовленнєвих помилок, а ніби закодує їх, тобто ставить на берегах зошита певні знайомі учням позначки типу Л. – 5 (лексична помилка), Ст. – 4 (стилістична), М. – 3 (граматична). Мета позначок – привернути увагу

учня до позначеної тим чи тим кодом поради щодо усунення порушень літературних норм. Ці поради школярі записують в окремих зошитах-довідниках (у нашому дослідженні це папка «Мовленнєвий довідник»). Перед учнем ставиться завдання перекодувати зауваження вчителя, тобто пригадати необхідний теоретичний матеріал і на його основі удосконалити написаний текст шляхом усунення допущених помилок.

Роботу над підвищенням мовленнєвої культури слід починати зі спостереження за усним мовленням учнів. Учителеві корисно, як стверджує Ф. Сергеев, вести облік типових мовленнєвих і граматичних огріхів, яких припускаються учні як у своїх усних, так і письмових відповідях, творчих роботах переказах: на окремі картки виписуються речення чи словосполучення з допущеними помилками, потім ці помилки класифікуються за типами. Деякі вчителі ведуть окрему відомість, куди заносять (під час перевірки зошитів) приклади з помилками. Можна завести загальний зошит, де на кожного учня відводиться по кілька сторінок, куди упродовж навчального року заносяться окремі лексичні, граматичні, орфоепічні помилки. Деякі вчителі практикують використання «особових листків» учнів, куди вносяться помилки, яких вони допустилися [19, с. 61]. На основі врахування всіх цих помилок педагог розробляє систему вправ із запобігання їм, картки з індивідуальними завданнями.

Запобігання орфоепічним і лексико-фразеологічним недолікам – це, по-перше, виявлення помилкобезпечних слів і виразів, виписаних з художніх творів (можна вибрати невеликий уривок з тексту, який учні читали на уроці читання), з урахуванням того, що ці слова й вирази повинні увійти до активного словника учнів; по-друге, це своєчасна цілеспрямована робота над виявленням мовленнєвих недоліків; по-третє, закріплення набутих навичок щодо правильного вживання опрацьованих одиниць у своєму мовленні.

Лексична робота культуромовного спрямування полягає в тлумаченні значення тих слів з уривків художнього творів, які учні не знають чи можуть зрозуміти неправильно, що й призводить до мовленнєвих помилок.

Лексико-орфоепічна робота на уроках літератури вимагає копіткої підготовки, адже вчитель заздалегідь повинен виписати з тексту слова з ймовірним порушенням акцентологічних норм та незнайомі учням лексеми і дібрати такі прийоми роботи над ними, які, з одного боку, займали б небагато часу, а з іншого – були б ефективними.

Читаючи вголос, не будемо забувати про необхідність правильно інтонувати речення та наголошувати слова відповідно до літературних норм. Текст, підготовлений вчителем, зумисно «начинений» помилконебезпечними щодо наголошення слів. Щоб не припускатись помилок у вимові цих слів, необхідно потренуватися їх правильно читати.

Учні читають слова з вивішеного на дошці плаката «Словничок-довідничок наголосів». У разі потреби читання супроводжується коментуванням вчителя. Наприклад, доречно до такого словничка вписати прикметники: *товстий, сумний, високий (високо), грузьке (дно), слизький, тонкий, виразний*.

Подальша робота на уроці проводиться у такий спосіб: викликаний вчителем учень читає вголос текст; потім учитель називає незнайомі чи малознайомі слова й вирази з цього тексту та пропонує учням виявити свою ерудованість – пояснити їхнє значення; далі слово надається «працівникам» «Довідкової служби». Щоб прискорити роботу, вчитель може підказувати найдоречніший для кожного окремо взятої мовленнєвої одиниці спосіб її тлумачення, як-от: «Поясніть значення цього слова (чи стійкого словосполучення):

1) шляхом заміни його синонімом, наприклад: *глибока ніч* – пізня; *залізна воля* – сильна;

2) застосувавши логічне визначення, наприклад: *шкіряний портфель* – портфель зі шкіри, *водяний потік* – потік води;

3) з'ясувавши походження слова, наприклад: *сільмаг* – сільський магазин;

4) шляхом віднесення його до родового, більш широкого поняття, наприклад: *смарагдовий* – колір (зелений);

5) застосувавши описовий спосіб визначення, тобто такий, де необхідна інформація виражається описовою частиною, яка вводиться у визначення вказівними словами *те, та, той, ті*, наприклад: *вишкварковий* – той, що залишається від сала, після його тривалого смаження.

Серед зазначених способів тлумачення слів найпоширенішим є добір синонімів. До того ж, цей спосіб є найефективнішим в часовому вимірі. Ним найчастіше користуються на уроці, щоб багатослівними поясненнями не відволікати уваги від змісту художнього твору.

Доцільно тлумачення слів доповнювати стилістичними помітками типу: діалектне, лайливе, розмовне чи книжне слово з тим, щоб надалі не приділяти великої уваги діалектним, а особливо – лайливим словам. А ось тлумачення стилістично нейтральних слів, які повинні збагатити активний словниковий склад школярів, корисно записати в учнівські словнички. Якщо на уроці учні не встигають записати, варто запропонувати четвертокласникам вдома записати слова і, користуючись тлумачним словником, з'ясувати їхнє значення.

Після здійснення ознайомлювальної лексико-орфоепічної роботи необхідно перейти до закріплення здобутих знань, тобто до використання їх у мовленні, оскільки саме в процесі застосування учнями слів відбувається глибоке й міцне їх засвоєння. При цьому варто пам'ятати, що така робота має бути ненав'язливою і в жодному разі не повинна відволікати уваги учнів від розв'язання завдань уроку.

Цінними прийомами закріплення слів є, наприклад, такі:

1. Перекажіть перший абзац тексту, використовуючи зазначені слова і вирази. Стежте за правильною їх вимовою і вживанням відповідно до значення.
2. Перекажіть другий абзац тексту, опустивши лайливі слова та замінивши розмовні слова їхніми літературними відповідниками.
3. Відгадайте кросворди, чайнворди. При цьому в ролі відгадки мають бути прикметники, наголошення, тлумачення яких звучало на уроці.

Упровадження запропонованих прийомів лексико-орфоепічної роботи виховує в учнів чуття до слова, його значення, звукового й графічного аспектів;

прищеплює школярам навичку звертати увагу на незрозумілі слова в текстах, творах, у підручниках, в мовленні вчителів, шукати необхідну інформацію про незрозумілі лексеми в словниках, довідниках, запитувати вчителів про значення незрозумілих слів; пробуджує потяг вводити такі слова у своє мовлення і, навпаки, підводить до висновку, щоб не опинитися в смішному становищі, не вживати мовні одиниці, значення яких не знаєш чи засвоїв недосконало.

Підвищенню мовленнєвою культури учнів сприяють і такі завдання творчого характеру, які можна проводити на уроках мови: вибрати чи дібрати синонім, який більше підходить до запропонованого контексту; підібрати антонім; ввести у запропонований контекст слова, які підходять за змістом; вставити потрібне слово, вибравши його з-поміж тих, що запропоновані в дужках тощо.

Під час такої роботи над уривками з текстів учитель звертає увагу учнів на те, як майстри слова користуються синонімічним багатством мови. Це можна продемонструвати на прикладах вживання прикметників на позначення розміру або кольору. Так, учням корисно запропонувати виписати з того чи іншого художнього твору (або його окремого розділу) прикметники з певними значеннями або виписати усі прикметники з певного уривку і погрупувати. Наприклад: *високий, низький* – розмір; *сріблястий, червоний, смарагдовий* – колір. При цьому відмічаємо смислові й стилістичні відмінності між окремими виписаними прикметниками і те, що вживання того чи іншого прикметника зумовлюється змістом мовлення, бажанням мовця по-різному впливати на слухачів і читачів і, звичайно ж, намаганням автора урізноманітнити розповідь, уникнути одноманітності.

Важливо привчити школярів замінювати прізвище письменника чи літературного героя словами і виразами, близькими за значенням (перифразами). З цією метою вчитель дає завдання простежити, як автор художнього твору уникає частого вживання імені героя. Такі спостереження допоможуть дітям глибше зрозуміти художні образи, проникнути в творчу

лабораторію письменника – побачити його роботу над словом, виробити у школярів навички точного вживання слів у мовленні.

Щоб в усних і письмових відповідях не було повторень одних і тих самих слів, учитель пропонує учням різні шляхи усунення тавтології. Так, у одних випадках можна використати слова-синоніми чи займенники; в інших – скласти з двох простих речень одне з однорідними членами (наприклад, присудками); одне з простих речень перебудувати у дієприкметниковий чи дієприслівниковий зворот або підрядне речення (*учні термінів не знають, але на прикладах можна пояснити*), зрештою, можна скоротити одне з речень, яке не несе додаткової інформації, а, навпаки, повторює думку, висловлену в попередньому контексті. Корисно пропонувати дітям завдання на зразок «відредагуйте речення (текст), усунувши повторення одних і тих самих слів». Матеріалом для такого завдання можуть бути уривки з письмових відповідей учнів. Якщо тавтологічних помилок припускаються окремі учні, для них учитель заготовляє індивідуальні картки.

Варто принагідно звертати увагу учнів на типові помилки у вживанні стійких сполучень слів, яких часто припускаються учні, відповідаючи на усіх шкільних уроках. Можна запропонувати учням розглянути плакат-застереження «Будь уважним до вживання стійких сполучень слів!».

Будь уважним до вживання стійких сполучень слів!

Увага: неправильно!

Відігравати велике значення у...
Мати велику роль для...
Відігравати враження
Займати видне місце в літературі
Зробити вплив на...
Мова йдеться про...
Користуватися успіхом (авторитетом)
Отримати популярність
Одержати перемогу
Робити враження
Внести великий внесок у літературу

Правильно!

Відігравати велику роль у..
Мати велике значення для...
Справляти враження
Займати чільне місце у літературі
Мати вплив на...
Мова йде про...; йдеться про...
Мати успіх (авторитет)
Набути популярності, стати відомим
Здобути перемогу, перемогти
Справляти враження, вражати
Зробити великий внесок у літературу

З часом такі плакати-застереження можуть поповнитися новими прикладами, виписаними з творчих робіт учнів.

Ефективним способом удосконалення культури мовлення учнів на уроках є ознайомлення школярів з можливими мовленнєвими помилками під час усних відповідей та виконання певних завдань, спрямованих на запобігання цим недолікам, зокрема редагування.

Застосовувати взаємоопитування, блиц-опитування чи вікторину на тему: «Відмінювання прикметників» (питання готують учні). Корисним буде таке завдання: у відповідях учнів відшукайте й виправте мовленнєві помилки.

Можна запропонувати для редагування відповідь учня, який легковажно ставиться до навчання. Виконується це завдання у формі гри «Хто більше знайде помилок у тексті-відповіді (фактичних і мовленнєвих)?»:

Завдання на редагування привчають учнів стежити за своїм мовленням, не припускатись аналогічних помилок.

Важливо, щоб учитель виробив у школярів навичку уважно слухати, чути й виявляти ті чи ті помилки в мовленні однокласників, пояснювати їх і виправляти. Необхідно домогтись, щоб за кожною відповіддю учня стежили його товариші, щоб будь-хто з них на прохання вчителя міг проаналізувати відповідь однокласника не лише за змістом, а й мовленнєвим оформленням: оцінити позитивні якості його мовлення, назвати недоліки у вживанні слів, їхніх форм, у побудові речень, у вимові. Звертається увага на те, як можна виправити недоліки, розглядаються можливі літературні варіанти.

Така ознака культури мовлення як виразність забезпечується умілим використанням художньо-зображальних засобів мови. Навчити дітей користуватися образними засобами – одне з важливих завдань, які стоять перед учителем. Роботу над зображувальними засобами мови вчитель проводить на прикладах речень, уривків текстів художніх творів, виділяючи для аналізу найбільш яскраві в оформленні, які дозволяють наочно показати роль тих чи інших зображувальних засобів (епітетів, метафор, порівнянь тощо).

Учитель звертає увагу школярів на те, як слово, використане письменником, виконує, крім своєї основної, називної, ще й образно-

виражальну функцію, розкриває учням доцільність вживання того чи іншого художнього засобу, вибір того чи іншого слова тощо.

Розбір виражальних засобів нерідко починається вже у процесі першого читання, з коментування окремих слів і виразів, які можуть бути незрозумілі дітям. Важливо, щоб школярі навчалися розуміти естетичну роль виражальних засобів у художньому творі і виробили навички творчого використання їх у своєму мовленні.

Запропонований нами комплекс завдань, спрямований на запобігання типовим мовно-мовленнєвим помилкам, спонукає школярів замислюватися над вибором мовних одиниць для конструювання власних висловлювань, а отже – сприяє удосконаленню культури їхнього мовлення.

Розвиток культури мовлення учнів 4 класу на уроках української мови засобом казки Лесі Українки «Біда навчить»

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти та чинних програм з української мови пріоритетною є мовленнєва підготовка учнів, спрямована на вироблення умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях.

Така підготовка передбачає формування в учнів мовленнєвої культури шляхом засвоєння норм української літературної мови та таких комунікативних якостей, як змістовність, логічна послідовність, чистота, багатство, точність, різноманітність, виразність, доречність.

Завдання цього напряму роботи полягає в забезпеченні умов для свідомого, систематичного й послідовного сприйняття учнями правил нормативності української мови, у формуванні умінь і навичок дотримуватися засвоєних норм, знаходити та виправляти недоліки й помилки в змісті, побудові та мовному оформленні власних і чужих висловлювань [16, с. 264].

На нашу думку, ефективним засобом для виконання вказаного завдання є використання творів художньої літератури та усної народної творчості на уроках української мови. Наведемо приклад.

Під час педагогічної практики на уроці української мови, повторюючи вивчене про звертання у четвертому класі та формуючи загальнокультурну компетентність (особливості національної культури в побутовій сфері) та предметну (використання в ролі звертань форм кличного відмінка), пропонуємо четвертокласникам виписати звертання та слова на позначення вітання, прощання, пробачення з казки Лесі Українки «Біда навчить».

Учні виписали 16 звертань, аналізуючи їх рід та закінчення кличного відмінку, ми акцентуємо увагу дітей на таких звертаннях: *пані матусю* (до квочки), *пані* (до сови), *моя панно*, *панячко* (до сороки), *пане сусідоньку* (до бузька), які повторюються по декілька разів у тексті, пояснюючи, що ці звертання у літературній українській мові є традиційними (давні споконвічно українські звертання.) – мовна форма ввічливості, пов'язана з культурою етикетних взаємин. Ще за радянських часів з української мови ця форма була вилучена, але сьогодні вона вживана і відповідає літературним нормам, крім *панячко* – це розмовне слово. Такі ж звертання характерні й для більшості мов Європи: польської, чеської, словацької та ін.

Аналізуємо звертання *дядино*, *дядиночко* (до гави), *тіточко* (до зозулі), *синочку* (*гава до горобчика*), що називають осіб – родичів, рідню. Наголошуємо, що зменшено-пестливі звертання вживаються тільки в розмовній мові. Значення слова *дядина* (*дядиночка*) учні не знають. Пояснюємо: *дядина* – це жінка дядька.

Не літературними є також звертання *молодче*, *молодчику* (сороки до горобчика), утворені від іменника *молодець*; *голубчику* (сороки до горобчика) – розмовне, ласкаве звертання до когось; *серденько* (курки до горобчика) зменшене, пестливе до іменника *серце*.

«*Скреготухо!*» – звертається до сороки горобчик. *Скреготуха* – розмовне слово. Чому пташку так назвали, учні легко пояснюють, бо *прозорим* для них є *походження і значення слова*: сорока скрекоче, видає звуки: «*Скрекеке! Скрекеке!*».

Після аналізу дібраних учнями звертань, учитель пропонує школярам вияснити, які слова-сусіди є у звертань. Четвертокласники за допомогою довільно складених прикладів роблять висновок, що це слова, які позначають вітання, прощання, пробачення. «А чи говорить такі слова горобчик, звертаючись до героїв казки?» – запитує учитель. Відповідь учнів була такою: «Мабуть, через те, що горобчик був нерозумним, він вживав тільки три ввічливих слова. Це *прощайте* (дядино), *вибачайте* (моя пані), *вибачайте ласкаво*». Навіть курка сказала горобчику: «...*вибачай*, серденько!». Жодного разу ми не почули від горобчика слів вітання а (*добрий день, здрастуйте*), хоча горобчик зустрічався все з новими й новими героями.

Шукаючи звертання в тексті, четвертокласники виявили низку незнайомих їм слів, які вживає Леся Українка у казці «Біда навчить» – це, як правило, розмовні, діалектні, а не літературні слова. Наприклад: *громадили* (*греблися*), *мешкає* (*живе*), *притирився* (*прийшов, прилетів*), *стриміти* (*стояти*), *відтяв, відкраяв* (*відрізав*); *заціпило* (*вразило, зачепило, торкнуло*), *вельми* (*дуже*). Значення їх, пояснювали учням, добираючи синоніми.

Здивувало учнів слово *се* (*оце*). *Се не моє діло! Та се я, горобець. Осе напасть!...се може в останнє*. Розповідаємо учням, що слово *се* (*оце*) – застаріло та вийшло з ужитку і є синонімом до *це*(*оце*).

Подальше формування культури мовлення четвертокласників передбачало інсценування казки «Біда навчить», що сприяло автоматизації правильної вимови, виробленню умінь змінювати силу голосу, темп мовлення, виховуючи звукову культуру та виразність мовлення, нормативному вживанню мовних засобів, розширення активного та пасивного словника четвертокласників.

Використовуючи казку Лесі Українки «Біда навчить», ми побудували заняття з української мови так, щоб учні успішно оволодівали навичками культури мовлення.

Висновки. 1. Важливо пам'ятати, що згідно з вимогами чинної програми робота над формуванням в учнів ознак культури мовлення, зокрема його

правильності, повинна здійснюватися на кожному аспектному уроці й уроці зв'язного мовлення.

2. Ефективність цієї роботи залежить перш за все від мовленнєвої майстерності самого вчителя, від рівня володіння ним нормами української літературної мови. Тому, перш ніж розпочати роботу над формуванням у школярів комунікативних якостей, учитель зобов'язаний сам ретельно опрацювати літературу з культури мовлення та стилістики, міцно засвоївши норми літературної мови та виявивши типові випадки їх порушень.

3. Вирішальну роль у процесі формування культури мовлення учнів відіграє вміле застосування вчителем методу антидиктанту, суть якого можна звести до сукупності таких дій: ретельна перевірка творчих учнівських робіт; облік і класифікація помилок, викликаних порушенням норм української літературної мови; ознайомленням учнів з типовими помилками і, нарешті, добір та застосування на уроках мови комплексу тренувальних вправ, спрямованих на запобігання кожному можливому порушенню норм літературної мови.

4. Важливо також дібрані вправи розмістити в структурі уроку так, щоб вони органічно поєднувались з мовною змістовою лінією, становили разом з нею логічну єдність.

5. Найдоцільнішим і до того ж специфічним видом тренувальних вправ, зорієнтованих на формування культури мовлення, є завдання на редагування. Розвитку мовленнєвої пильності, виробленню стійких культуромовленнєвих умінь і навичок сприяє також використання таблиць, пам'яток, саморобного довідника з культури мовлення, створення і розігрування мовленнєвих ситуацій із застосуванням помилконебезпечних мовних одиниць.

Список використаних джерел

1. Антисуржук. За ред. О. Сербенської. Посібник. Львів : Світ, 1994. 152 с.
2. Бабич Н. Навчи мене, вчителю, розмовляти. Київ : Товариство «Знання» України, 2002. 48 с.
3. Бабич Н. Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 230 с.

4. Буяновер А. Б. Упражнения по предупреждению речевых и грамматических ошибок. Київ : Радянська школа, 1999. 35 с.
5. Волкотруб Г.Є. Практична стилістика сучасної української мови. Київ : ТОВ «ЛДЛ», 1998. 176 с.
6. Головин Б. Н. Основы культуры речи. Москва : Высшая школа, 1990. 336 с.
7. Дика Н. Поняття культури мовлення учнів. *Дивослово*. 2002. № 2. С. 50–51.
8. Дика Н. Робота над граматичними (морфологічними) помилками. *Дивослово*. 2002. № 12. С. 30–33.
9. Дика Н. Формування культури мовлення учнів у процесі навчання в загальноосвітньому навчальному закладі. *Освітнянські відомості*. 2002. № 4. С. 16–20.
10. Дудик П. С. Стилiстика української мови. Київ : Академія, 2005. 369 с.
11. Заяць Я. М., Онишків О. П. Уроки рідної мови. 4 клас : посiбник для вчителя. Тернопiль : Навчальна книга – Богдан, 2011. 328 с.
12. Ильяш М. И. Основы культуры речи. Киев-Одесса : Вища школа, 2016. 187 с.
13. Культура мови на щодень. Ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Довiра, 2010. 170 с.
14. Культура мовлення. Посiбник для пiдготовки i проведення урокiв. Упорядник Л. А. Бакало. Тернопiль : Мандрiвець, 2002. 56 с.
15. Мацько Л. І. та ін. Стилiстика української мови. Київ : Вища школа, 2013. 432 с.
16. Мацько Л. Формування культури мовлення: чинники лiнгводидактичнi та культурологiчнi. *Урок української*. 2010. № 8–9. С. 34–35.
17. Методика навчання української мови в середнiх осvitнiх закладах. Пiдручник для студентiв. Ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвiт, 2005. 400 с.
18. Нова українська школа. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
19. Пентилюк М. І. Культура мови i стилiстика. Київ : Вежа, 2004. 240 с.
20. Пономарiв О. Д. Культура слова. Мовностилiстичнi поради. Київ : Либiдь, 2001. 240 с.
21. Сергеев Ф. П. Речевые ошибки и их предупреждение. Київ : Радянська школа, 1988. 126 с.
22. Словник-довiдник з культури української мови. Гринчишин Д., Капелюшний А., Сербенська О. та ін. Львов: Фенiкс, 2006. 368 с.
23. Українська мова. Навчальнi програми для загальноосvitнiх навчальних закладiв iз навчанням українською мовою. 1–4 класи. Київ : Видавничий дiм «Освiта», 2012. С. 10–70.
24. Цейтлин С. Н. Речевые ошибки и их предупреждение. Москва : Просвещение, 1982. 128 с.

4.5. Формування стилістичної компетентності

Аспекти формування стилістичної компетентності охарактеризовані в працях багатьох дослідників (І. Білодід, О. Біляєв, П. Кордун, І. Кучеренко, О. Леонтєв, Л. Мацько, В. Мельничайко, Ю. Мельничук, М. Пентилюк, Л. Сугейко, Т. Чижова та ін.). У наукових студіях фіксуємо використання різних дефініцій: *стилістична компетентність* (Л. Кантейкіна, І. Кучеренко),